

Київська Академія 17 (2020): 167–171.
<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.167-171>
<http://ka.ukma.edu.ua>

Назарій Лоштин

**Котляров, Петро. Гуманіст і реформатор:
освітні, релігійні та соціально-політичні
практики Філіпа Меланхтона
(Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017), 360 с.**

Інтелектуальна культура та життєві практики діячів європейської Реформації не належать до популярних тем серед українських істориків, тому праці такого змісту заслуговують на особливу увагу. Книжка Петра Котлярова, завідувача кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка, побачила світ у прикметий для історії Реформації 2017 рік: адже на нього припало відзначення 500-ліття цього явища, а також 520-ліття від народження ключового «персонажа» книги — Філіпа Меланхтона.

Автор здійснив дослідження крізь призму персональної історії: «... зосереджуємось на аналізі світогляду та внутрішнього світу Меланхтона, шуканнях його духу і розуму, проблемах ідентичності та вибору, реформаційних та гуманістичних практиках» (с. 6). У праці здійснено спробу дати відповідь на ключове запитання: ким насправді був наступник Мартіна Лютера на чолі реформаційного руху — гуманістом чи реформатором?

Петро Котляров окреслює предметне поле свого дослідження у межах нової біографістики («реконструкція життя окремих історичних індивідів, вивчення формування та розвитку їх внутрішнього світу», застосування історико-біографічного методу й просопографії), т.зв. нової історичної науки («людина в суспільстві»), інтелектуальної історії (вивчення «ідеї через культуру, біографію та соціокультурне оточення їхніх носіїв») та нової культурної історії («історія соціокультурних форм, процесів, комунікацій, культурних

значень, символів та колективних уявлень»), а також крізь візуальну історію («фокусується на зорових образах») (с. 7–12).

Перший розділ книги присвячено історіографії та джерелам дослідження. Автор зазначає, що витoki «творення образу» Меланхтона сягають ще XVI ст., коли розпочалася полеміка щодо його місця у Реформації. Наступний щабель інтересу до постаті Меланхтона було започатковано наприкінці XVIII ст., з нагоди 300-ліття від дня народження реформатора, а в XIX ст. повторно актуалізовано з нагоди 300-ліття Реформації. Відзначення 500-ліття народження німецького гуманіста вкотре активізувало вивчення його діяльності (збірник «500 років. Філіп Меланхтон» за редакцією Г. Лаера). Одним із найавторитетніших дослідників спадщини Меланхтона Петро Котляров називає Х. Шайбле, автора понад п'яти сотень наукових розвідок, присвячених цьому діячеві.

Підсумовуючи детальний огляд праць з історії Реформації та місця героя своєї книги у ній, Котляров резюмує, що «реформаторську й гуманістичну діяльність Філіпа Меланхтона вони розкрили далеко не вичерпно», а в українській історіографії взагалі «відсутня наукова чи бодай науково-популярна біографія Меланхтона» (с. 46)

Джерельну базу рецензованого дослідження склали оригінальні друки XVI ст. та публікації історичних джерел. Як і у випадку з історіографією, видання джерел про Меланхтона було започатковано вже в XVI ст., а останнє велике зібрання творів німецького гуманіста побачило світ у 1951–1975 рр. Поділивши всі використані джерела на дев'ять груп, автор детально їх аналізує: теологічні трактати, полемічні твори, епістолярій, шкільні плани та рекомендації для школярів, підручники й навчальні трактати, публічні промови та лекції, твори сучасників, документальні джерела, візуальні джерела (с. 51–58).

Другий розділ книжки присвячується формуванню особистості німецького гуманіста за посередництва різноманітних середовищ спілкування: сім'я, а після переїзду до Пфюрцхайму (з «моменту якого можна говорити про цілеспрямоване гуманістичне виховання під впливом Йоганна Рейхліна» — вчителі: с. 69); Гейдельберзький університет; Тюбінгенський університет («духовна атмосфера Тюбінгену значною мірою посприяла розвитку його [Меланхтона] гуманістичного характеру»: с. 99); з 1517 р. — Вітенберзький університет (тут познайомився із Мартіном Лютером, що, на думку автора, стало «центральною подією в житті Меланхтона»: с. 103).

У Вітенберзькому університеті гуманіст заступив посаду викладача греки й «відразу долучився до процесу оновлення навчальної програми» (с. 107). Петро Котляров не погоджується із тезою дослідників про відмову Меланхтона від традицій європейської гуманістичної філософії, використовуючи за доказ подальші студії німецького гуманіста у сфері догматики та освіти (с. 114). Наприклад, він віднаходить гуманістичні компоненти в праці Меланхтона «*Locī communes*» 1521 р. — першій системній розробці євангелістичної догматики. Йдеться, зокрема, про те, що молодий викладач Вітенберзького університету «не покидає гуманістичну ідею щодо можливості людини досягти досконалості, але вирішальну роль у процесі поліпшення людської природи й у звільненні від негативного афекту відіграє божа милість, що пізнається через мудрість, а складова мудрості — знання» (с. 117): отож, не заперечуючи тези Лютера про рабство волі, Меланхтон говорить про важливість знання і освіти.

У третьому розділі Петро Котляров аналізує програми реформ шкільної освіти, розроблені Філіпом Меланхтоном: «Реформування освіти було одним із пріоритетних напрямків діяльності Меланхтона» (с. 132). Ідеї німецького реформатора розглянуто крізь три призми: ефективний організатор і реформатор шкільної освіти, інспектор, академічний університетський викладач і педагог. Подальший аналіз здійснено на прикладі шкіл у Ейслебені («поєднання християнських цінностей зі світською вченістю»: с. 137), у Нюрнберзі (наголос на важливості підтримки освіти світською владою) та в Херцберзі (посилення значущості *religionis studium* у шкільному навчанні).

Четвертий розділ присвячено аналізу ідей Філіпа Меланхтона щодо реформи університетської освіти в контексті Лютерової боротьби із засиллям (на думку Лютера) аристотелізму в християнській теології. За словами київського історика, «реорганізація університетів для Філіпа Меланхтона мислилась у поєднанні гуманістичних традицій та вимог Реформації» (с. 177). Хоч Меланхтон і перебував під впливом Лютера, однак не підтримав ідеї вилучити вчення Стагірита з навчальних студій. Аналізуючи гасло «*liberali eruditione*», присутнє в текстах німецького діяча, автор монографії трактує його як «заклик Меланхтона перенести ідеї, які виростили із класичного раціоналізму, на ґрунт лютеранського християнства» (с. 195), тобто пошук своєрідного узгодження античної та християнської вченості. Окремо розглянуто погляди Меланхтона на потребу вивчення природничих

наук — фізики, математики, астрології, медицини. Гуманіст трактує ці дисципліни з практичної перспективи, однак їхнє знання необхідне й для вищої мети — «осягнення найшляхетнішої науки — філософії» (с. 202). На прикладі трактату «Privilegia Academiae Lipsiensis» 1540 р. Петро Котляров показує, наскільки чітко Меланхтон усвідомлював буденні виклики тогочасних німецьких університетів: оплату праці викладачів; стипендії малозабезпеченим студентам теологічного факультету; перерозподіл церковного майна, зокрема залучення його для потреб освіти; недостатню кадрову укомплектованість. Підсумовуючи розділ, автор стверджує, що Меланхтон був не лише кабінетним вченим, а й реформатором-практиком університетської освіти (с. 233). У цьому ж розділі розглянуто вплив поглядів Еразма Ротердамського на Меланхтона, який часто рекомендував використовувати Еразмові твори, навчаючи і в школі, і в університеті.

В останньому, п'ятому розділі, Петро Котляров аналізує політичні погляди Філіпа Меланхтона. Дослідник вважає його політичну діяльність нетиповою для гуманіста (с. 234), а також розглядає Меланхтонові погляди на право збройного опору і повстання (розв'язання релігійних і політичних конфліктів через переговори: с. 242) та на заборону повстань проти влади (с. 253). Публічну діяльність гуманіста описано на прикладі його участі у Регенсбурзькому диспуті 1541 р. (Меланхтон як екуменіст; усвідомлення безперспективності переговорів: с. 268); певну увагу присвячено й міжнародній діяльності послідовника Лютера (французький та англійський вектори, контакти з Константинопольським патріархатом). Важливим сюжетом монографії є аналіз рекомендаційних листів Меланхтона учням та прихильникам, які становлять частину його епістолярної спадщини (загалом до нас дійшло майже 10 тис. його листів). Географія листування гуманіста неймовірно широка — Священна Римська імперія німецької нації, Італія, Франція, Англія, Данія, Швейцарія, Польща, Литва, Угорщина (с. 290). Завершуючи розділ, автор аналізує збережені до нашого часу зображення Меланхтона (близько 20 робіт пензля Альбрехта Дюрера, Лукаса Кранаха Старшого та його сина, Ганса Гольбейна). Портрет, написаний Дюрером 1526 р., став основою іконографії німецького гуманіста. Аналіз портретів Філіпа Меланхтона приводить автора монографії до висновку, що «освічена частина суспільства XVI ст. сприймала і мислила Меланхтона все ж більше як гуманіста, а не реформатора» (с. 302).

Книжка київського історика Петра Котлярова «Гуманіст і реформатор: освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона» є рідкісним для української історіографії, і зокрема біографістики, дослідженням з історії Реформації та Гуманізму крізь призму однієї постаті. Меланхтон тут постає у своєрідному ракурсі, що його можна окреслити як «між Еразмом та Лютером». Перебуваючи під одночасним впливом чільного гуманіста та фундатора Реформації, Меланхтон зумів поєднати в собі два важливі для європейської культури елементи — античну традицію у її гуманістичному сприйнятті та новітні релігійні ідеї.

На жаль, у книжці немає покажчика, що істотно ускладнює пошук потрібної інформації (особливо коли врахувати велику кількість діячів XVI ст. та локацій, пов'язаних із Меланхтоном).

Утім, праця Петра Котлярова, поза сумнівом, заслуговує на увагу та посяде належне місце в українській біографістиці, адже автор запропонував не так класичний життєпис історичної постаті, як аналіз життєвої позиції свого героя, його ідей та комунікативних практик, спираючись на тексти самого Меланхтона.